

Постмодерност и девиации

Люба Спасова*

***Резюме:** В статията е анализирана връзката на девиантните модели на поведение със състоянието на аномия, въздействието на тези модели върху социалната стабилност и тяхната нормализация. Проблематизирани са процесът на реализиране на девиантните практики и процесът, по който те се превръщат в норма. Анализът на постмодерната ситуация дава възможност да се види, че тези процеси са донякъде огледални, но по-важно – че са подчинени на един и същи феномен: нарастването на вариативността на хабитусите, което да преодолее несъвпадането между обективните и интернализираните структури.*

***Ключови думи:** девиации, иновации, постмодерност, хабитус, нормализиране*

Не съществува общество, в което да няма девиации и това е така не само защото е практически невъзможно всички действия на всички хора да съответстват напълно на колективните норми. Девиациите съществуват най-вече защото подобно съответствие не винаги е желано или полезно за отделните индивиди. Но също защото колективно налаганите санкции укрепват здравината на социалната връзка, т.е. девиациите, и по-точно тяхното изобличаване, изпълняват функции и за поддържане на обществото. За да функционира то нормално обаче, е нужно нивото на девиация да е в рамките на определени граници или, според думите на Дюркем: „...при условие, че тя достига, но не надвишава нивото, характерно за общество от определен вид” (Дюркем, 1966: 39)¹; в противен случай обществото се намира в състояние на аномия.

Според вече превърналата се в класически подход за обяснение на девиантното поведение теория за аномията и напрежението на Мъртън (Merton, 1938; 1968; 2006), девиациите, или както Мъртън ги нарича – иновациите, са един от петте възможни типа адаптация към състояние на аномия. Тези адаптации обаче играят позитивна роля единствено на микро ниво – те помагат на отделните индивиди да се справят с проблемната ситуация, но за обществото носят негативни последици, тъй като допълнително деинституционализират вече разклатените норми и по този начин всъщност задълбочават аномията. В болшинството случаи, според Мъртън, девиациите и по-специално иновациите имат „кумулятивно нарастващи разрушителни последици за нормативната структура” (Мертон, 2006: 315), доколкото успешността на индивидите с отклоняващо се поведение действа като стимул за все повече хора да действат със същите средства. При неефективност на противопоставените механизми за контрол и снижаване на напрежението това взаимодействие в процеса на социална и културна динамика би могло да приеме застрашаващи за социалната стабилност размери.

Ако отидем отвъд теорията на Мъртън обаче, ще видим, че това не се случва, защото паралелно с адаптирането чрез девиации на индивидите протича и процес на нормализиране на тези девиации. Анализът на постмодерната ситуация дава възможност да се види, че нормализирането е донякъде огледално на индивидуалното справяне с проявленията на аномията, но, което е по-важното, е следствие на същите механизми, които правят възможна появата на девиациите.

Както не би могло въобще да няма девиантни прояви, така и не би могло те да са прекалено много за прекалено дълго време – обществата винаги се стремят към стабилност, т.е. нормално е девиациите винаги да клонят към ниво, което е нормално. За да е възможно това, е нужно културно зададените правила непрестанно да се предефинират, да се разширяват с течение на времето, за да приемат доскоро считаното за девиантно. Разбира се, колкото по-близо до границата на нормата е дадено поведение, толкова по-лесно то бива сметено за приемливо и обратно – колкото по-далеч е, толкова по-невъзможно изглежда то да бъде прието за нормално, т.е. не всяко поведение непременно може и ще бъде нормализирано. Същественото тук е, че за да не бъде взривено социалното, се запазва сравнително постоянно съвкупното ниво на девиациите и при достигане на критичен минимум от повторения поведение, което преди е било разглеждано като неотговарящо на правилата, се превръща в правило.

Иновации

Макар да са индивидуални решения в конкретни ситуации, отклоняващите се поведенчески практики са обусловени от възможностите, които хората имат, от една страна, и от социално дефинираните преобладаващи цели и институционализирани пътища, от друга. Девиациите възникват поради „противоречие между културно предписаните желаности и институционализираните и социално структурирани пътища за осъществяване на тези желаности” (Мертон, 2006: 247), с други думи поради едновременното въздействие на аномията в обществото и напрежението, предизвикано от социалната структура. За разлика от Дюркем, Мъртън обяснява ситуацията на аномия, като обръща внимание не само на целите и начина, по който те са заложили в културата на обществото, но и на процеса на осъществяването им – т.е. докато при Дюркем нормите регулират целите, при Мъртън те регулират постигането на целите (Agnew, 1997: 37).

Мъртън разграничава пет типа адаптации към аномичната ситуация: *конформност* (“conformity”), *иновация* (“innovation”), *ритуализъм* (“ritualism”), *оттегляне* (“retreatism”) и *бунт* (“rebellion”)ii. Единствено конформността, при която се запазват едновременно и обществено заложените цели, и нормативно предписаните средства за тяхното осъществяване, е поведение, утвърждаващо обществения ред и не е девиация (в широкия смисъл на понятието). За да се прояви конформност, е необходимо в процеса на социализация да са били напълно интернализирани културните норми и ценности и да се действа със съзнанието, че е важен не само „продуктът, но и процесът” – индивидът да „черпи удовлетворение преди всичко от самото участие в конкурентния порядък и от превъзходството над конкурентите” (Мертон 2006: 247). Ако целта да се спечели играта измести по важност спазването на правилата на играта, следва negliжиране на нормите и използване на неутвърдени средства за постигане на желаното – реакция, която Мъртън нарича с изчистения от морализаторски оценки термин ‘иновация’. При ритуализма, тъкмо обратното, индивидите се придържат към институционализираните средства, независимо че те не водят до постигането на целта, т.е. емоционалната подкрепа и удовлетворение не са прикрепени към резултата, а към правилното изпълнение на необходимите дейности. Този тип реакция обикновено е характерен за индивиди, които са успели да се изкачат на по-високо ниво в социалната йерархия и е вид поведение, насочено най-вече към запазване на вече придобитото. Оттеглянето се характеризира с отхвърляне и на целта,

и на средствата – самоволно изключване от социалния свят с всичките му стремежи. Този ефект е възможен само там, където първоначално индивидът е бил пълнокръвно включен, но поради непрекъснати неуспехи се е отказал да преследва това, което в действителност желае. И последната реакция – бунтът - се състои в отхвърлянето на старите цели и средства и замяната им с нови. Тук условието, за да се стигне до тази реакция, е индивидът да може да прозре отвъд нормализиращите практики на социалните механизми и да възприеме случващото му се не като съдба или късмет, а като закономерност, породена от устройството на обществото.

Иновацията е най-важната възможна адаптация от гледна точка на социологията на отклоняващото се поведение, тъй като именно преследването на наложените и възприети цели, без оглед на средствата, е това, което подтиква към престъпващи морала и законите практики, т.е. към девиации в тесния смисъл на термина. Тук е важно да се отбележи, че макар и целенасочени, в повечето случаи утилитарни и управлявани единствено от технически критерии, иновациите не са докрай рационални поради факта, че са отговор на външно напрежение и натиск, което предполага „значителна степен на фрустрация и нерационално или ирационално поведение” (Мертон, 2006: 303). Това, че не са непременно рационални, важи за всички типове реакция и много ясно се забелязва при оттеглянето, но е нужно да се подчертае специално за иновацията, защото убягва на повечето критики. Това е и основната причина тази класификация, и по-специално иновацията и ритуализма, да не могат да бъдат съотнесени с другата класическа типология, взимаща под внимание дихотомията ‘цели и норми’ – ‘целерационалното’ и ‘ценностно-рационалното действие’ при Вебер (Вебер, 2001) - двата негранични типа социално действие, ръководени съответно от целите и средствата в инструментален смисъл и от средствата в нормативен смисъл (разбира се, идеалните типове социално действие при Вебер не са конструирани, за да обясняват девиацията). Друга важна особеност е, че какъвто и да е видът на реакцията, тя е индивидуална, т.е. принадлежността към определена група може да е предпоставка за по-голямата вероятност да се прояви една или друга склонност, но зависимостта не е каузална. Едни и същи условия на живот могат да доведат до различни типове адаптация, както и всеки един от типовете може да възникне при крайно различни характеристики, в зависимост от конкретната индивидуална биография. Освен това адаптациите са активни действия, изискващи заемането на определена позиция – дори оттеглянето не е просто примирение, а е отхвърляне и затваряне (Мертон, 2006: 275). И накрая – адаптациите са социални действия, те не са устойчиви личностни

характеристики, а взаимодействие с околните - въпреки че при подкрепа поведението може да се утвърди като модел, а при санкция или промяна в ситуацията не е задължително то да се повтори.

Това, че адаптациите са в същността си резултат на взаимодействия, е изключително важно, защото ни позволява да разберем механизма, по който те стават възможни. Адаптивните поведенчески модели не могат да се появят от нищото, не могат да бъдат измислени от нула. Както всеки друг когнитивен продукт, те са резултат от анализ и синтез – т.е. те се реализират чрез заимстване от агентите на поведение, или по-точно на ценности или способности, от други полета. За да може да се осъществи това заимстване, е нужно да е изпълнено едно съществено условие – индивидите трябва да са имали достъп до тези ценности и способности, да са ги преживели или най-малко наблюдавали. Те трябва да се намират в специфични позиции в социалното пространство – позициите, които осигуряват достъп едновременно до различни потоци на информация, до различни контакти и възможности. Това са позициите, чрез които са отделени, но също и се съединяват, различните социални мрежи – „структурните дупки” (structural holes) (Burt, 2000; 2004).

Структурни дупки

Структурните дупки са „буфери, подобно на изолатори в електрическа верига” между мрежи от неповтарящи се контакти (Burt, 2000: 353). Затова и позицията, съвпадаща със структурна дупка, носи изключително много потенциал за развитие на агента, който я заема – защото той може да определи дали ще се осъществи и как ще се осъществи връзката между двете отделени мрежи.

Структурните дупки са „възможност да се опосреди потокът **информация** между хората и да се упражни **контрол** над проектите, които свързват хората от противоположните страни на дупката” (Burt 2000: 353). По-конкретно информационното преимущество на позицията, съвпадаща със структурна дупка, произтича от няколко взаимосвързани елемента. Първо, тези позиции дават по-широк достъп до информация – до два или повече информационни потока. Второ, тази информация има по-малко повтарящи се части заради диверсификацията на контактите. Трето, позицията в структурната дупка дава предимство заради ранния достъп до тази информация. Така агентите, притежаващи такива позиции, се превръщат в „лидери на мнение... индивидите отговорни за разпространение и налагане на нови идеи” (Burt 2000: 354). Освен това, заради многото си контакти, те са по-предпочитани

за включване в нови проекти, което от своя страна води до създаване на нови мрежи. Това, че иначе разделените мрежи се свързват именно в позицията в структурна дупка, означава за агента възможност да осъществява по-голям контрол. Агентът е този, който ръководи свързването, без него то не може да се осъществи, затова и той е в привилегированата позиция да наложи своите условия. Още повече, че тази раздалеченост позволява на агента да представя различна своя персона пред различните участници – естественото разделение на аудиторията улеснява преминаването между различни фасади и сцени (в термините на Ървинг Гофман; Гофман 2000) без ни най-малко неудобство или риск от изобличаване.

Преимуществата, свързани с достъп до информация и упражняване на контрол, се усилват едно друго и се натрупват с времето. Доколкото мненията и поведенията са по-хомогенни вътре в затворените мрежи, отколкото между тях, хората, които са „свързани напъряко на групите, са по-запознати с алтернативни начини на мислене и действие, което им дава повече опции за селекция и синтез” (Burt 2004: 349). Така агентите, които притежават позиции, съпадащи със структурни дупки, се оказват в привилегированата позиция да са „изложени на по-висок риск от добри идеи” (Burt 2004: 349). Новите идеи се появяват именно като резултат от селекция и синтез през структурните дупки между групите. Важно е да се каже, че този трансфер се осъществява всъщност не само между мрежите, но и между полетата. Освен това, нещо още по-съществено: това пренасяне се извършва не механично, а чрез промяна в агентите, чиято позиция съвпада със структурна дупка - промяна в начина, по който те разглеждат света, обществото и себе си, допустимите постъпки и практики. Това пренасяне, с други думи, се извършва чрез промяна в хабитуса на агентите.

Хабитуси и полета

Структуриращата и организираща роля на хабитуса (Бурдийо 1993; 1997; 2005; 2007), това, че той представлява задвижвани без нужда от рационално целеполагане практически схеми, предполага и изисква съответствие между инкорпорираните структури и обективните структури, спрямо които агентите действат. В обикновената, всекидневна ситуация такова съвпадение се случва по дефиниция.

Хабитусът е „система от устойчиви и преносими диспозиции, структурирани структури, предназначени да функционират като структуриращи структури, т.е. като генеративни и организиращи практики и репрезентации, които обективно могат да бъдат адаптирани към техните цели, без да се предполага съзнателно насочване към

цели” (Бурдийо, 2005: 98), „усет към играта”, „въплътените иманентни структури на един свят или на отделен сектор от този свят, на едно поле” (Бурдийо 1997: 130), утаена фактичност. Хабитусът не съдържа в себе си противопоставянето на субективно и обективно, той е едновременно обективен и субективен, доколкото обвързва агентите и полето, но той не съдържа в себе си и противопоставянето на мисъл и тяло или на рационално и емоционално - хабитусът не е само мисловна нагласа или перцептивни атитюди, той е и готовност за действие и реакция, телесно предразположение; хабитусът е индивидуален, т.е. не може да съществува извън индивида, и все пак социален, доколкото се изгражда в опита на индивида в полето и след това организира индивида спрямо това поле и останалите агенти. Това, че хабитусите се формират в опита означава, че се формират в зависимост от позициите на агентите в социалното пространство - в зависимост от конкретното време и място, но също и в зависимост от общия капитал и от пропорцията на икономическия и културен капитал, който притежават.

За агентите най-важни са капиталите, с които те разполагат – количеството и видът им определя позициите, които те заемат и операциите, в които могат да участват. Девиациите, от една страна, застрашават позициите и капитала на останалите агенти в полето, пряко увреждайки капитала, като отнемат символната стойност или като намаляват количествената му равностойност. От друга, те застрашават да взривят и самото поле – несанкционираната възможност да се играе не по правилата превръща постепенно илюзията в илюзия. Затова при нормални обстоятелства попадане на някого без необходимата подготовка, т.е. без да е инкорпориал правилата, в определено поле е трудно осъществимо; затова съществуват ритуали и критерии за инициация и преминаване в по-горна позиция или статусⁱⁱⁱ. Затова и агентите, които нарушават правилата, са заплашени с изгонване от полетата, заплашени са да изгубят изцяло позициите си – т.е. да бъдат дисквалифицирани, вместо да се квалифицират. Поради тези причини, според Бурдийо, нарушаване на правилата, което да няма негативни последици, може да стане единствено по правилата – от агенти, които са запознати с тях до детайл и могат да действат на самия ръб на позволеното. Това, разбира се, важи при допускането, че агентите имат какво да изгубят, т.е. залозите на съответното поле са важни за тях, и затова биха се стремили да не загубят позициите си.

Ако агентите обаче нямат какво да изгубят – защото вече са загубили капитала и позициите си или тепърва се стремят да ги придобият, то те волно или неволно ще

прилагат правила от други полета, т.е. ще прибегват до девиантни модели на поведение. Точно загубата или стремежът към капитала в различни полета от страна на агентите е това, което води до напрежение (Merton 1964, 2006; Agnew 1997, 2001, 2009), статусна фрустрация (Cohen 1955; Matza and Sykes, 1961; Matza, 2010), дрейф (Matza, 1989), девиантна кариера (Cloward and Ohlin, 1960) и т.н.

Така моделите на адаптация придобиват следния вид според тази дефиниция: иновацията е поведение, ориентирано според правилата, определящи целите и залозите, които определят съответното поле, но същевременно се осъществява според правила за способите за постигане на тези цели, привнесени от други полета; ритуализмът е поведение, ориентирано според правилата за способите, но не и според правилата за целите и залозите; оттеглянето е поведение изцяло ориентирано според правила от други полета; а бунтът е предефиниране на полето. По този начин, първо, се разрешава основният проблем, който концепциите за девиациите като типове на адаптация не може да реши и дори не си поставя – как се изобретяват моделите. И, второ, допълнително се изяснява защо не само иновацията, но и останалите типове адаптация, с изключение на конформния, са девиации – въпрос, по който аргументацията на Мъртън не е докрай убедителна. Както вече казах, моделите на адаптация не се изобретяват от нищото, не е възможно това да стане поради начина на действие на човешката психика и особеностите на когнитивните процеси, а се появяват като прекомбинация на съществуващи елементи. Тук вече стана ясно, че това са елементи, които са били инкорпорирани и са се превърнали в елементи на хабитуса. Важно е да подчертая, че не става въпрос за цялостна промяна на хабитуса, това няма как да се случи (чужденецът на Шютц винаги си остава чужденец; Шютц 1999), а за използване на елементи от различни структуриращи структури на хабитуса, т.е. свързани с различни обективни структури, с различни полета. Така девиантното поведение е възможно, защото елементите, които го съставляват, са от поведения, които са все някъде позволени – в различни полета, за различни агенти и т.н., но все пак са според правилата. Именно отдалечеността на полето, от което са привнесени правилата, спрямо полето, в което агентът се опитва да ги приложи, определя и степента на девиацията.

Невъзможно е да се дефинират и разгледат всички полета, но пък полетата се дефинират от капиталите, които участват в тях, затова, за да стане ясно какво имам предвид, ще разгледам групите девиации, така както те биха изглеждали съобразно

четирите основни вида капитал, изведени от Бурдийо: икономически, културен, социален и символен.

Капиталите могат да бъдат залог, т.е. цел, но могат да бъдат и движеща енергия, т.е. средство на девиантните практики. Също така капиталите могат да бъдат трансформирани от един в друг вид и съществуват в зависимост – тези агенти, които имат капитали от единия вид, могат да ги преобърнат в капитали от другия вид и обикновено тези, които имат от единия вид, имат и от другия (разбира се, някой от типовете капитал все пак преобладава). Икономическият капитал има тази особеност, че може да се предава и променя по-лесно от останалите видове капитали, които са сравнително обвързани с агента, който ги притежава и изискват време и специални усилия, за да бъдат придобити – т.е. този тип капитал може да играе роля на посредник или медия между различните полета и агенти много по-лесно от останалите. Затова девиантните практики най-често са свързани с придобиване на икономически капитал като цел или с използване на икономически капитал като средство (или и двете заедно). Девиантни практики с цел придобиване на икономически капитал са: измами, кражби, рекет, злоупотреби, корупция и т.н., списъкът е много дълъг; девиантните практики, използващи икономически капитал като средство, могат да са, например, фалшификации, контрабанда. Културният капитал изисква значителни инвестиции от време и усилия, за да бъде придобит, независимо дали става въпрос за познания, свързани с светски маниери, висша математика или разбиване на сейфове, и в много по-голяма степен от икономическия е зависим от придобитата по рождение позиция. Освен това структурите на хабитуса, свързани с културния капитал, в много по-голяма степен от всички останали са трудно податливи на промяна съобразно промяната в обективните структури. Затова и културният капитал много по-рядко е цел, сам по себе си, на девиантни практики – например, в случаите на чираците в престъпна субкултура, за които говорят Кловард и Олин (Cloward and Ohlin, 1960). И в тези случаи обаче целта е да се придобие културен капитал, за да бъде използван той по-късно като средство. Културният капитал, начините на действие, може да не се усвоят целенасочено, а като резултат от общуването и в пряка зависимост от социалния капитал – точно това постулират диференциалната асоциация и теорията за социалното научаване. Социалният капитал освен като средство, определящо достъпа до културен капитал^{iv}, може да повлияе и директно - като наличие или не на необходимите контакти. Интересно е, че социалният капитал в много по-голяма степен от всички останали е разглеждан като фактор, възпиращ девиантните прояви – в теориите за

социален контрол, например, а в действителност всички видове капитал могат да играят роля както на ограничаващ, така и на подтикващ фактор. Като цел на девиантни прояви социалният капитал действа в случаите на фалшификациите на документи, когато се присвоява статус или в субкултурите на делинквентните банди, нисшите класи или престъпните организации.

Всички тези примери илюстрират случаи, при които девиантното поведение е по един или друг начин иницирано от действащите индивиди като начин за справяне с проблемна за тях ситуация. Възможно е девиантното поведение да е резултат не само от индивидуална, субективна аномия, но и от социална криза – нещо, което може да видим при анализа на постмодерната ситуация.

Постмодерната ситуация

Социалната криза - ситуация, в която обществото и индивидите изпадат в аномия; ситуация, в която се е получило разминаване между хабитусите и обективните структури – се определя не от посоката, а най-вече от темпа и размаха на промяната. Социалните сътресения, независимо дали са положителни или отрицателни, намаляват силата на обществените връзки, разместват ориентирите поради бързината на промяна на правилата, които налагат, и така поражда у индивидите чувство за несигурност и неопределеност. Дори и в ситуации, при които хората обективно се намират в по-добро положение, повечето възможности, които изведнъж стават достъпни за тях, също предизвикват аномия, защото и при тях индивидите остават без ориентир, спрямо който да поставят адекватно собствените си цели и желания.

Именно рязката и бърза промяна е това, което най-вече характеризира постмодерната ситуация. Темповете, с които се променя обществото през последните десетилетия, са прекалено интензивни, сравнени дори с предходния век, считан за етап на бурно развитие. Дотолкова, че термините, в които сме свикнали да мислим и дефинираме себе си и обществото, вече са неприложими. И ако за социалните учени е ясно, че тези термини са, ако не невалидни, то поне различни от първоначалния им смисъл, за „човека от улицата” (по изразу на Шютц, Шютц 1999) това остава неподатливо на вербализация усещане, което предизвиква единствено смътен страх и чувство за несигурност. Постмодерността показва, че научното знание, въпреки претенцията му да обяснява всичко, е по-скоро дискурс, чрез който се дефинират определени положения, без да могат легитимно да се защитят (Лиотар 1996). Последницата от „разпада на Големите Разкази”, освен компрометирането на

авторитетите, е и появилото се убеждение, че гледните точки към това, което се случва или се е случвало, могат да са различни и никоя не е по-правомерна от другата. Индивидуализирането на истините и изчерпването на универсалната гледна точка води след себе си разпад на социалната връзка и преход от социални колективи към маса, съставена от „индивидуални атоми”, лишени от причастност и принадлежност.

Още повече, че е поради кризата на институциите или „средите на затваряне” (Делюз 2004) на индивидите е отнета сигурността, която те преживяват заради принадлежността си към другите в същата сфера. Макар и ограничаващи, средите са именно ‘сред’, а в постмодерността изтръгнатият от средите човек е оставен сам на себе си – на своите възможности за адаптация и (не)възможност да се справи с настъпващите промени. В „обществото на контрола”, както Делюз нарича късната модерност, кризата, която съпътства кардиналните промени, характерни за предходните периоди на преминаване, вече не е толкова дълбока. Но затова пък преминаването вече не е етап, а константа – училището е превърнато в продължаващо обучение, заплатата - в система от бонуси и премии. Непрекъснатото движение е другата главна отличителна характеристика на постмодерността.

Придвижването следва да се разбира както във физическия и социален смисъл, така и като присъствие на места, където не сме, чрез информация за случващото се там. „Ние сме в движение, дори ако физически стоим на място: неподвижността не е реалистична опция в света на постоянна промяна” (Бауман 1999). Подкопаването на локалните общности, което започва в епохата на модерността, резултира сега в тяхното все по-окончателно унищожаване. Но вместо да доведе до уеднаквяване на ситуацията, в която хората живеят, технологичното анулиране на разстоянията води до допълнителна поляризация на различността. В света на „туристи” и „скитници” първите избират изолацията си и плащат щедро за нея, а вторите са заставени да се местят, без да са никъде при себе си. Това, което обединява под един знаменател новия елит и новия плебс, е именно това, което ги разделя – възможностите в тяхното отрицателно значение – именно несигурността. За „скитниците” тя е породена от факта, че не притежавайки нищо, те не могат да определят случващото се с тях. Те са просто пионки в ръцете на съдбата, но не определяна от божествата, на чиято милост поне биха могли да се надяват, а от враждебно настроените овластени. За „туристите” близостта на отхвърлените и злините, които те биха могли да причинят, води до непрекъснат страх, най-ясно видим в стремежа за съхранение на физическото съществуване. Този страх обаче трудно може да бъде озаптен с камерите и катинарите,

защото той всъщност е страх от винаги съществуващия риск да загубиш ресурсите и да се окажеш от другата страна. А за преобладаващата част от хората – т.нар. средна класа – ситуацията е още по-тревожна, защото бидейки по средата между тези крайни алтернативи, те преживяват негативите и страховете и на двете. Нещо повече – „глобализация на зависимостта и глобализация на уязвимостта” (Бауман 2002), причинени от технологиите за действие от разстояние, водят до там, че всеки, където и да се намира, е заплашен.

Онова, което отличава рисковете в постмодерността от тези в предходните епохи на развитие, освен техния повсеместен обхват, е, че те не са пряко следствие от планирано действие, а точно обратното – те са вторична последица. Затова и Улрих Бек дефинира нашето съвремие именно като „общество на непредвидимите рискове” (Бек 2001). И, което е по-важно, последиците от тях не могат да бъдат преодолявани със считаните до момента за стандартни мерки. Вместо до обединение за преодоляване на последиците обаче, това води до изостряне на противоречията между развитите и развиващите се страни, което допълнително подхранва несигурността.

Нормализиране на девиациите

В тези случаи, когато няма съвпадение между обективните структури и инкорпорираните структури на хабитуса, легитимността в полетата е оспорена, а агентите изпадат в състояние на аномия. Това е възможно, защото системите на хабитуса са изключително ригидни, доколкото са консистентни и всеобхватни - те едновременно съдържат „здравия разум” и представата за себе си на агентите, а обективните структури по-лесно могат да бъдат вкризени, променени, подменени и т.н.

Какво се случва в тези случаи?

Разминаването между обективните структури и хабитуса се преживява като разминаване между начина, по който функционират институциите и начина, по който би трябвало да функционират. Когато дори една от институциите не функционира, както би трябвало да функционира, тогава легитимността ѝ е поставена под съмнение; съмнение, което се разпростира и върху институираните институции (институциите се институират една друга), но и върху институирането на агенти от тези институции, правейки го също нелегитимно или поне проблемно. Затова институционалната аномия (Messner and Rosenfeld 2009) не остава аномия на една институция или дори на ниво институции, а се превръща в аномия, влияеща на всички индивиди. В ситуации на

институционална криза е по-важно как ще се произнесе групата, а не какво казва институцията, от която групата е снела доверието си. А когато групата е съвременна общност, изградена от агенти с различен хабитус, е ясно, че решението може да е категорично само в особено крайни случаи. Тази неопределеност оставя възможност за това всеки случай да бъде разглеждан индивидуално и социалното, което преди е виждано като естествено състояние, да започне да изглежда като произволно решение.

В такива ситуации индивидите постепенно променят практиките си, за да се приспособят. Това, разбира се, не става произволно и не става докрай осъзнато. Също така не става еднакво успешно. Ако разминаването се случва за отделни агенти – независимо дали е следствие на възходящо или низходящо преместване, смятам за най-логично, защото изисква най-малко пренастройки, те да направят опит да преодолеят последиците от разминаването като действат по аналогия на други полета, които са им познати. Което обаче спрямо правилата на това поле би могло да е нарушение (ако те се запазят същите, т.е. ако статусът на агента не позволява да повлияе на правилата). Ако разминаването се случва за голяма част от индивидите, това вероятно би довело до предефиниране на правилата в полето, които са динамични и при нормални обстоятелства, което, на един втори етап, ще превърне хората, които действат според старите правила, т.е. които първоначално не се отклоняват, в отклоняващи се.

Заклучение

Неопределеността и кризите, предизвикващи бързи промени в обективните структури, са се превърнали в обичайно състояние в съвременните динамични общества. Става невъзможно да няма разминаване между ролята, отредена от групата чрез институционализация или стигматизация, структурите на хабитуса и обективните структури. За съвременните индивиди, за които бързата промяна е норма, хабитусите по необходимост съдържат по-голяма вариативност. Хабитусите са потенции и не се проявяват напълно, докато не се появи подходяща ситуация, т.е. напълно възможно е хабитусите, формирани в кризи, да съдържат повече структуриращи структури и по-голяма свобода. Което води до две важни свързани помежду си последици: 1) агентите са способни да експлоатират поведенчески модели от повече полета и по-свободно да преминават между тях; 2) поради множеството кодове агентите са склонни да приемат за нормално и отговарящо на правилата все по-отдалечаващо се от първоначално заложеното поведение.

Това са двете посоки на огледално движение на два процеса, които имат в основата си един механизъм: от една страна, все повече агенти приемат за нормални девиантните практики и те започват да преобладават и, от друга, все повече девиантните практики започват да преобладават и агентите ги приемат за нормални. Преди отключването на тези процеси действията не са били девиации, защото ги е нямало, след приключването на процесите – ще ги има, но те отново няма да са девиации.

ⁱ В конкретния цитат Дюркем говори за един вид девиантни прояви – престъпленията.

ⁱⁱ В българските текстове “retreatism” се означава обикновено с „бягство” (през руските преводи) или с „ретретизъм” (без да се превежда; така се среща и в руски текстове). Смятам, че „оттегляне” по-точно изразява затварянето и отдръпването и освен това не имплицира прекалена динамика.

ⁱⁱⁱ Доста добре този процес в научното поле е описан в критиката на Лиотар в „Постмодерната ситуация”.

^{iv} Културният и социалният капитал са неразривно свързани и обикновено социалният капитал се явява фактор за културния. Биографични траектории като тези на Мартин Идън, фикционалният герой на Джек Лондон, или като тази на самия Бурдийо са изключения.

Литература:

Бауман, Зигмунд. 1999. *Глобализацията. Последниците за човека*. С.

Бауман, Зигмунд. 2002. „Зад всичко стои хаосът глобализация”. *Култура*, брой 30, 26 юли 2002 г.

Бек, Улрих. 2001. *Световното рисково общество*. С.

Бурдийо, П. 1993. *Казани неща*. Св. Климент Охридски

Бурдийо, П. 1997. *Практическият разум*. Критика и хуманизъм.

Бурдийо, П. 2005а. Ритуали на институиране. *Социологически проблеми* 3-4.

Бурдийо, П. 2005б. *Практическият усет*. Фигура

Бурдийо, П. 2007. *Размишления по Паскал*. Панорама плюс.

Вебер, Макс. 2001. „Основни социологически понятия”. *Генезис на западния рационализъм*. София. КиХ

Гофман, Ървин. 2000. *Представянето на Аз-а във всекидневието*. София

Делъоз, Жил. 2004. *Постскриптам върху обществата на контрола*. в Деянова, Лиляна. *Социологията като шанс*. Изток-запад. София.

Дюркем, Е. [1895] (1966) – „Норма и патология”. *Социология преступности (Современные буржуазные теории)*. М.: Издательство «Прогресс»,. С. 39–44.

Лиотар, Жан-Франсоа. 1996. Постмодерната ситуация. София.

Мертон, Роберт. 2006. „Социальная теория и социальная структура” изд. Хранитель, Москва

Шутц, Алфред. 1999. *Чужденецът*. София. Лик

Agnew, Robert 1997 ‘The Nature and Determinants of Strain: Another Look at Durkheim and Merton’, in Nikos Passas and Robert Agnew (eds) *The Future of Anomie Theory*, pp. 27–51. Boston, MA: Northeastern University Press.

Agnew, Robert 2001 „Building on the Foundation of General Strain Theory: Specifying the Types of Strain Most Likely to Lead to Crime and Delinquency”. *Journal of Research in Crime and Delinquency*. November 2001 vol. 38 no. 4 319-361

Agnew, Robert 2009 “General Strain Theory” in Krohn, M., Hall, G., Lizotte, Al. eds. *Handbook on Crime and Deviance*, Part 2, Pages 209-224. Springer Dordrecht

Burt, Ronald. 2000. The network structure of Social capital. *Research in Organizational Behaviour*, Volume 22, 345-423.

Burt, Ronald. 2004. Structural holes and good ideas. *American Journal of Sociology*, Vol. 110, No. 2 (September 2004), pp. 349-399

Cloward, Richard, and Lloyd E. Ohlin 1960 *Delinquency and Opportunity*. New York: Free Press.

Cohen, A. 1955. *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. Glencoe, IL: Free Press.

Goffman, E. 1974. *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Matza, D. and Sykes, Gr. 1961. Juvenile Delinquency and Subterranean Values. *American Sociological Review*, Vol. 26, No. 5 (Oct., 1961), pp. 712-719

Matza, David (2010) [1969]. *Becoming Deviant*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc.

Matza, David. (1989) [1964]. *Delinquency and Drift*. New York: John Wiley and Sons, Inc.

Merton, Robert K. 1938. "Social Structure and Anomie". *American Sociological Review* 3 (5): 672–682.

Merton, Robert K. 1964 *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.

Messner, Steven F. and Richard Rosenfeld. 2009. "Institutional Anomie Theory: A Macro-sociological Explanation of Crime" в Krohn, M., Hall, G., Lizotte, Al. eds. *Handbook on Crime and Deviance*, Part 2, Pages 209-224. Springer Dordrecht.

---

* Люба Спасова е редовен докторант в Института за изследване на общества и знанието, БАН